

ББК Ш12=411.4*212.71

УДК 81'367.633

ПАРТИКУЛЯЦІЯ – ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ВИНИКНЕННЯ МІЖЧАСТИНОМОВНИХ ОМОНІМІВ

Окреслено явище міжчастиномовної омонімії в теоретичному і практичному аспектах, простежено механізм утворення таких мовних одиниць, які виникли у результаті партикуляції, проаналізовано перехід прислівників, займенників, дієслів у частки, розглянуто співвіднесеність часток із сполучниками та вигуками, наведено критерії їх розрізнення на практиці.

Ключові слова: міжчастиномовна омонімія, морфолого-синтаксичний спосіб словотворення, конверсія, партикуляція, частка.

У практичному курсі морфології інколи нелегко визначити частиномовну належність слова, а тим більше тоді, коли маємо справу з однозвучними мовними одиницями, які належать до різних лексико-граматичних класів, тобто з міжчастиномовними омонімами.

Явище омонімії в лінгвістичній літературі ніколи не трактувалося однозначно, саме тому воно не втрачає своєї актуальності, а отже, і зацікавлень мовознавців.

Хоча проблема омонімії постала вже давно, проте досить тривалий період розвитку лінгвістики омонімія розглядається тільки на основі лексем. Граматичну омонімію почали студіювати лише впродовж кількох останніх десятиріч.

Явище граматичної омонімії вивчали такі зарубіжні мовознавці, як Л. Алезандер [Alexander 2004], Д. Бомонт [Beaumont 2000], Дж. Іствуд [Eastwood 2002], М. Блох [Блох 2000], М. Ганшина [Ганшина 1954], І. Іванова [Иванова 1981], Ф. Маулер [Маулер 1979], Л. Малаховський [Малаховский 1990] та ін.

В україністиці омонімія була і є об'єктом зацікавлень лінгвістів, однак абсолютна більшість науковців – Г. Муқан [Муқан 1970], Л. Полюга [Полюга 1985], М. Муравицька [Муравицька 1975], М. Кочерган [Кочерган 1981], О. Демська [Демська 1996] – аналізує й описує саме лексичну омонімію. При цьому з особливою увагою висвітлюють питання розмежування омонімії та полісемії.

Проблеми граматичної омонімії в українській мові розглядають Л. Кіцила [Кіцила 2000], О. Кушлик [Кушлик 2000], І. Данилюк [Данилюк 2006], О. Шипнівська [Шипнівська 2007], Н. Борисенко [Борисенко 2007].

На думку О. О. Тараненка, «міжчастиномовні омоніми – слова або їхні окремі граматичні форми (омоформи), що, зберігаючи семантичні зв'язки на рівні лексичних значень (оскільки це однокореневі слова), набули різних граматично-категоріальних значень» [Українська 2000: 402].

У курсі морфології сучасної української мови явища міжчастиномовної омонімії часто стають предметом жвавих дискусій студентів, адже визначення частиномовного статусу багатьох слів викликає неабиякі труднощі. Глумачні словники української мови не завжди допомагають вирішити проблемні питання, оскільки в них простежуються розбіжності в описі явищ омонімії та полісемії. Іноді ті самі звукові комплекси в одному словнику кваліфіковано як омоніми, а в іншому – як окремі значення полісемійної одиниці. Такий різнобій зумовлений відсутністю об'єктивних критеріїв визначення міжчастиномовних омонімів, що виникають шляхом переходу слів з одного лексико-граматичного класу до іншого, складністю процесу зміни або втрати словом, що трансформується, сукупності лексико-семантичних, морфологічних і синтаксичних ознак, властивих йому до початку процесу переходу, і набуття семантико-граматичних властивостей тієї частини мови, до якої переходить слово.

Отже, на наш погляд, в теоретичному і практичному аспектах важливо вивчати явища міжчастиномовної омонімії, розкривати процеси утворення таких мовних одиниць.

Осмилення внутрішнього механізму виникнення міжчастиномовних омонімів, безперечно, складний багатоаспектний процес. Одна із проблем полягає в тому, як інтерпретувати зміну граматичного (частиномовного) статусу слова у зв'язку з його лексичним значенням. На думку В. Горпинича, «граматичною основою перехідних явищ у системі частин мови є зміна синтаксичної функції слова, яка спричиняє зміну категоріального і відповідно лексичного значення слова, що формує в ньому нові особливості морфологічних ознак» [Горпинич 2004: 311]. У цьому контексті найскладніше аналізувати випадки транспозиції частин мови із самостійних (повнозначних) у службові (неповнозначні) і навпаки. Якщо дотримуватися традиційного погляду на самостійні частини мови як такі, що «співвідносяться з поняттями», і несамостійні, які «є фактично некореневими вільними морфемами, що використовуються переважно для вираження синтаксичних відношень у реченні» [Українська 2000: 723], то постає питання, що відбувається у процесі переходу із однієї частини мови в іншу із такими мовними одиницями, які є носіями певного лексичного значення.

Отже, граматична омонімія належить до явищ, при аналізі яких неможливо не враховувати лексичного значення слова. У зв'язку із переходом слів із однієї частини мови в іншу постає ще одна проблема – розмежування омонімії та полісемії на рівні лексем. У деяких теоретичних працях це питання мовознавці взагалі обминають: омоніми визначають як «різні слова», хоча жодного механізму для того, щоб розмежувати

різні слова від різних значень одного і того ж слова, не пропонують (В. Виноградов, А. Реформатський, О.Ахманова, Ю. Маслов).

Багато вчених приходять до висновку, що суттєвих відмінностей між омонімією і полісемією немає. Так, Г. Пауль вважає і омонімію, і полісемію одним мовним явищем – багатозначністю [Paul 1982]. Дехто розглядає омонімію як різновид полісемії [Baldinger 1957: 26]. Інші автори вважають усі випадки багатозначності омонімією [Чернявський 1967: 106]. М. Кочерган об'єднує омонімію і полісемію одним поняттям неоднозначності [Кочерган 1981: 54]. Л. Малаховський стверджує, що «омонімія і полісемія – поняття різні. Але не можна не визнати й того, що ці поняття мають спільну ознаку – відмінність значення при тотожності форми. Це дозволяє об'єднати їх у більш широке поняття неоднозначності» [Малаховський 1990: 43].

Не ставимо собі за мету розмежувати омонімію та полісемію на рівні міжчастининомовних омонімів. На наш погляд, їх варто розглядати у площині широкого поняття неоднозначності, адже «межа між омонімією і полісемією нестійка, вона весь час порушується» [Малаховський 1990: 44]. На лексичному рівні досліджувані слова не завжди є омонімами, часто їх об'єднують полісемійні відношення, при цьому на граматичному рівні вони належать до різних частин мови, тому виступають міжчастининомовними омонімами. Такі мовні одиниці виникають «шляхом спеціального граматико-лексичного переосмислення», коли «новоутворене слово набуває нових морфологічних категорій і як таке виконує нові синтаксичні функції у реченні» [Ковалик 2007: 110]. На позначення цього способу словотворення в сучасному мовознавстві використовують термін *конверсія*, пояснюючи його у синхронному та діахронному аспектах, при цьому зміну належності окремої словоформи до певної частини мови трактують як діахронічну конверсію, а випадки регулярного переходу слів певної частини мови в іншу розглядають як синхронічну конверсію [Українська 2000: 246]. Суміжним із морфолого-синтаксичним способом та конверсією в окресленні явища переходу з однієї частини мови в іншу є поняття транспозиції, суть якої полягає у використанні однієї мовної форми у функції іншої. Функціональна транспозиція – це перехід слова з однієї частини мови до іншої або її вживання у функції іншої частини мови – проявляється на двох ступенях: 1) неповна (синтаксична), коли змінюється тільки синтаксична функція вихідної одиниці без зміни її належності до відповідної частини мови; 2) повна (морфологічна), коли утворюється слово іншої частини мови. Конверсію у цьому розумінні трактують як засіб вираження морфологічної транспозиції [Українська 2000: 639]. Отже, на позначення явища переходу однієї частини мови в іншу використовують терміни *морфолого-синтаксичний спосіб*, *конверсія*, *морфологічна транспозиція*.

Усі перехідні явища заслуговують на увагу дослідників, ми ж зупинимося на процесах партикуляції в українській мові, у результаті якого виникають міжчастининомовні омоніми. «Партикуляція (лат. *particula* – частка) – це перехід інших частин мови в частку» [Горпинич 2004: 315]. Аналіз таких явищ ускладнюється тим, що «зміна належності окремої словоформи до певної частини мови класифікується як діахронічна конверсія» [Українська 2000: 246]. Спробуємо на сучасному мовному зрізі виявити випадки переходу інших частин мови в частку, розкрити механізм утворення таких мовних одиниць. Це допоможе у вирішенні складної проблеми визначення частининомовного статусу однозвучних слів, адже досить часто не можна провести чіткої межі між частками й іншими лексико-граматичними класами слів.

Цікавим і малодослідженим явищем є партикуляція прислівників, сполучників, займенників та дієслів. Перехід наведених вище частин мови у частку розуміємо як повну, або морфологічну, транспозицію, коли утворюється слово іншої частини мови.

У художніх текстах знаходимо різноманітні приклади партикуляції. Аналіз цих явищ, по-перше, сприяє увиразненню характерних морфологічних ознак різних частин мови, по-друге, допомагає розкрити функціональне мовне і мовленнєве різноманіття, а в цілому стає дієвим засобом осмисленого вивчення морфології сучасної української мови.

Полегшити процес розмежування міжчастининомовних омонімів, зокрема прислівників і часток, допоможуть критерії, які розробив дослідник цих явищ Ю. Леденєв: 1) наявність різних синонімічних рядів у компонентах омонімної пари; 2) зміщення категорійно-семантичного значення у бік неповнозначного слова; 3) зміни на морфологічному рівні; 4) характер структурно-граматичного, передусім синтаксичного, оточення досліджуваного слова, у т. ч. непоєднаність службових слів із означальними чи іншими залежними словами; 5) позиційне закріплення у межах наведеної синтаксичної конструкції; 6) зміна синтаксичної ролі слова; 7) явище функціональної фразеологізації, унаслідок чого виникають складені прийменники, сполучники і частки; 8) зміна якісної ролі слів на основних рівнях граматики; 9) регулярність уживання певного слова у ролі прийменника, частки або сполучника; 10) перетворення на засоби конструктивного оформлення певних аналітичних форм повнозначних слів, синтаксичних зв'язків, семантико-стилістичних відношень [Леденєв 1973: 32-34]. Зауважимо, що при з'ясуванні частининомовного статусу слів «прислівник – частка», «займенник – частка», «дієслово – частка», «сполучник – частка» не всі критерії можна одночасно застосувати. Без сумніву, вони науково обґрунтовані і продумані, проте, на наш погляд, занадто громіздкі для практичного втілення у студентській аудиторії. Залежно від того, яка частина мови переходить до класу часток, будемо здійснювати добір основних критеріїв, інші ж застосовуватимемо як допоміжні.

Прислівник як самостійна частина мови, «для якої характерна морфологічна безкатегорійність і незмінність» [Вихованець, Городенська 2004: 299] абсолютно передбачено вступає в процеси партикуляції. Перехід прислівників у частки, який можна простежити у контексті, супроводжується внутрішньою зміною

загальночастиномовного значення адвербіальності на модальність. Як наслідок – новоутворене слово перестав відповідати на питання *як?*, *де?*, *куди?*, *звідки?*, втрачає здатність бути обставиною в реченні. Визначити частиномовний статус таких однозвучних слів складно ще й тому, що прислівники дуже часто полісемічні, відадвербіальні частки теж не завжди мають одне значення (якщо вважати, що лексичне значення у них є) чи здатні надавати різних семантичних відтінків реченням (якщо погодитись із тими дослідниками, що частка не має самостійного лексичного значення). Підтримуємо точку зору В. Горпинича, що «семантичний обсяг часток дуже широкий, їх лексико-граматичні значення дуже мінливі і залежать від синтаксичного слововживання, що спричиняє нечіткість відмежування їх від інших частин мови» [Горпинич 2004: 287]. Це підтверджує зібраний фактичний матеріал, у якому можна простежити різні значення відадвербіальних часток. Для прикладу розглянемо функціонування частки *там* у таких реченнях і з'ясуємо її значення: 1. *Любов – лише тобі. А це її уламки, це через край вино! В повітря квіт дерев! Це щастя, що росте в тісних обіймах рамки закритої душі і рамку цю дере! Щоб зайвину свою розсипати перлисто: комусь там дотик рук, комусь гарячий сміх. Ось так приходить мент, коли тяжке намисто перлинами летить до випадкових ніг* (О. Теліга, «Сьогодні кожний крок хотів би бути вальсом») – «уживається під час переліку для заповнення паузи перед однорідними членами речення з відтінком невизначеності, довільності» [СУМ Х: 29] 2. *Біля її ніг стояв кошик, у якому тріпалася зв'язана курка. – Хабар? – суворо насутив брови Гнат і показав ногою на кошик. – Який там хабар, голубчику! На базарі купила* (Г. Тютюнник, «Вир») – «посилує заперечення чиїхось слів, звичайно з повторенням заперечуваного слова в значенні *зовсім ні*» [СУМ Х: 29]. 3. *Покликав рудого міліціонера: – Зараз збери хлопців, треба оточити, голохвастівці тут. Похитав головою рудий: – Де там їх тепер найдеш...* (Микола Хвильовий, «Солонський Яр») – «виражає сумнів у реальності або можливості здійснення чого-небудь» [СУМ Х: 29]. 4. – *Що, живий, здоровий ваш тато, Павле Антоновичу? – спитав хазяїн Радюка. – Ще держиться до якогось там часу* (І. Нечуй-Левицький, «Хмари») – «надає відтінку невизначеності» [СУМ Х: 29]. 5. *Значить, він [Андрій Чумак] внутрішньо, підсвідомо визнає всю безвихідність і трагізм своєї ситуації, і саме тому думка десь б'ється, як пташка, в сліпому метанні, надіючись на якесь там химерне щастя, на якусь дірку. Це погано, і це не в його стилі* (Іван Багряний, «Сад Гетсиманський») – «уживається в сполученні з неозначеними займенниками для вираження зневаги до когось, чогось або сумніву, непевності» [СУМ Х: 29] тощо. Перехід прислівника у частку *там* відбувається здебільшого у розмовному мовленні. Слово *там* перестав відповідати на питання, втрачає категоріальне значення адвербіальності, набуває частиномовного значення модальності. Як частку його не можна замінити прислівником-синонімом *онде*. Порівняймо: *Там свист херсонського простору! Там вітер з кришталевих хвиль! А тут: в вікні опустиш штору – і п'єш, самотній, смертний біль* (Є. Маланюк, «Під чужим небом») (*там = онде*). Отже, в цьому реченні *там* – прислівник.

Не завжди легко простежити партикуляцію прислівника *тільки*. У «Словнику української мови» це слово подано як багатозначне, спочатку – як прислівник (два значення), далі – як частка (три значення з багатьма відтінками), ще далі – як сполучник (чотири значення з багатьма відтінками) [СУМ Х: 139]. Лише у контексті можемо виявити явища партикуляції. Прислівник *тільки* можна замінити синонімами *майже зараз*, *щойно* чи *ледве*, *трохи* залежно від значення: 1. *По болотах скрегоцуть м'ясні жаби, шепоче тьма і стогне в снах Дніпро – летши, страшна й розхристана, на шабаш – своїх дітей байстрючу пити кров... А з Чигрина й з Батурина в тумані (козацьке сонце тільки випливає) два гетьмани виходять мертві й п'яні, і кожен довго плаче і співає* (Є. Маланюк, «Варязька балада») (*тільки = щойно*). 2. *Сльози утирає [Ярина], на шлях поглядає; із куряви щось вигляне і знов пропадає, ніби шапка через поле котиться, чорніє, пропадає мошечкою. Тільки, тільки мріє, та й пропало* (Т. Шевченко, «Гайдамаки») (*тільки = ледве, трохи*). Унаслідок партикуляції слово *тільки* втрачає категоріальне значення прислівника – адвербіальність, перестав вказувати на час (не відповідає на питання *коли?*) чи на міру вияву ознаки (не відповідає на питання *якою мірою?*), не виконує функції обставини в реченні. Як частка це слово стає засобом оформлення певних типів модальних речень – питальних, стверджувальних, заперечних. У цьому переконують численні контексти: 1. *Чого тільки не бачив я на самому лише небі!* (О. Довженко, «Зачарована Десна») – «у поєднанні з займ. *що* вживається як допоміжний засіб при оформленні окличного речення» [СУМ Х: 140]. 2. – *Чого ж ви мовчали? Виявляється, у врятуванні Титана ви теж брали участь? – Ну, участував, – гув Ягор, сидючи під своєю грушею. – Та хіба тільки я один?* (О. Гончар, «Собор») – «у поєднанні з часткою *хіба*, *лише* (*лиш*) посилює обмеження» [СУМ Х: 139]. 3. – *Сьогодні нам час прощатися. – Ще тільки десята година* (Ю. Мушкетик, «Біла тінь») – «у поєднанні з часткою *це* або без неї вказує на обмеження дії, явища початковим або попереднім етапом» [СУМ Х: 140]. У поєднанні з часткою *б* слово *тільки* вносить у речення елемент бажаності: *Тільки б йому добути у рідний край, на милу серцю землю, під ясні зорі!* (Вас. Шевчук, «Терновий світ»). При формах наказового способу дієслова частка *тільки* вживається для підсилення значення, вираженого дієсловом. – *Ти тільки подивись, які колоски, які рожі! – казала Степанида й розгортувала перед його очима золоті колоски, котрі аж шелестіли* (І. Нечуй-Левицький, «Хмари»). У наведених реченнях частка *тільки* підкреслює головне у висловлюванні, звичайно супроводжуючи відповідні члени речення. Її не можна замінити прислівниками *щойно*, *трохи* – синонімами однозвучного з нею прислівника. Крім того, простежуються такі морфолого-синтаксичні процеси: зміна частиномовного значення: ознаковість → модальність; втрата ознак самостійної частини мови й синтаксичної ролі (частка членом речення не виступає). Отже, в результаті морфолого-синтаксичного способу (партикуляції) прислівник переходить у частку.

Цікавим явищем є партикуляція **займенників**. Відзайменникового походження частки *воно, що, це, собі, то, ото* та ін. Перехід займенників у частки ілюструють численні контексти з художньої літератури: 1. – *Ти, дівко, той, піди, мабуть, напій коня... Ярина слухняно попростувала до дверей* (П. Панч, «Гомоніла Україна»). 2. [К о п и с т к а:] (*мов не до нього було сказано*) *Гм... ми випили, а за діда забули...* [С т о н о ж к а:] *Та той... Вони он закуняли* (М. Куліш, «97») – «уживається для заповнення паузи при запинці у мовленні, при наявності труднощів у доборі слова, а також замість якого-небудь слова або словосполучення» [СУМ X: 177]. Як бачимо, вживання частки *той* характерне для розмовного мовлення. У результаті партикуляції спостерігаємо зміну частиномовного значення дейктичності на модальність, втрату граматичних категорій роду (чол.), числа (одн.), відмінка (наз., знах.), частка *той* не відповідає на питання *який?*, не співвідноситься з прикметником, не узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку, не виступає членом речення (означенням, частиною складеного іменного присудка).

Варто зазначити, що займенники вступають у процеси морфолого-синтаксичного способу (партикуляції) лише в певних словоформах, які, відриваючись від парадигми відмінювання, «застигають» у новому функціональному статусі, тобто стають незмінними, наприклад: 1. *Розпочав я сто робіт, сто та ще й одне начало. Глянути не встиг на світ, а воно й смеркати стало* (Д. Павличко, «Розпочав я сто робіт»). 2. *Маланка нарікала. Дедалі все трудніше і трудніше ставало знайти якусь роботу* (М. Коцюбинський, «Fata morgana»). 3. *Наше, людське життя, всього лиш кілька сторінок у великій книзі життя* (Ю. Мушкетик, «Крапля крові»). 4. – *Куди ж це ви, мамо?! – сполохано кинулись діти* (Б. Олійник, «Пісня про матір»). 5. *Гарно вдягнений [Петровський], у пенсне... справжній тобі панч* (М. Олійник, «Дочка Прометей»). 6. *А я собі гуляю, як рибка по Дунаю* (н. тв.).

Дієслівні словоформи теж можуть уживатися у функції часток, наприклад, *було, бува, знай, мов, мовляв* та ін. У результаті виникають міжчастиномовні омоніми, які по-різному подаються в словниках.

Наприклад, у «Словнику української мови» лексема *бач* інтерпретується як частка і вставне слово [СУМ I: 114], у «Словнику синонімів української мови» – як вигук, частка і вставне слово [ССУМ I: 28-29]. Не ставимо за мету вирішити проблему частиномовного статусу вставних слів, їх доцільно вивчати окремо. Погоджуємось із твердженням І. Чаплі, що ці слова є прислівниками. На думку дослідника, «вставні слова – «нечлени» речення можна назвати, нехай умовно, прислівниками-стилістемами. І саме як прислівники такого типу їх найдоцільніше розглядати в плані стилістичного вживання. Якщо ці прислівники синтаксично не визначаються (не є звичайними членами речення), то стилістично вони дуже значущі і жанрово різновживані» [Чапля 1960: 117]. Слово *бач* стає часткою, коли його можна замінити іншими частками *он, ось*. Воно функціонує як розмовне, це ілюструють контексти з художньої літератури: *У містах пани, і живуть вони бач як гарно, як чисто одягнуті, яке все смачне їдять – булки, та цукорки, та всяку всячину* (У. Самчук, «Волинь») – «уживається, щоб звернути чийсь увагу на що-небудь» [СУМ I: 114]. На відміну від частки *бач* однозвучний прислівник (вставне слово) відокремлюється комами: *Дитина аж заходиться. – Ну, цить же, цить! Бо як не будеш тихо, то я тебе зараз віддам дідові Хо... – сердиться нянька й підносить дитину до вікна. – О, бач, стоїть дід Хо з торбою на плечах...* (М. Коцюбинський, «Хо») – «уживається при потребі звернути увагу співрозмовника на певний аспект думки» [СУМ I: 114]. До слова *бач* у значенні вигука можна дібрати синонім *ти ба!* Це надійний спосіб визначення частиномовного статусу таких проблемних мовних одиниць на практиці, один із прийомів розрізнення лексико-граматичних класів слів. Інтер'єктив *бач* «уживається для вираження здивування, захоплення, докору, незадоволення і т. ін.» [ССУМ I: 28]. – *Так цебто я брешу? – тут Вовк йому гукнув: – Чи бач! Ще і базікать стало... Такого це поганця не бувало!* (Л. Глібов, «Вовк та Ягня»). Як відомо, форма 2-ої особи однини наказового способу від дієслова *бачити* є ненормативною, проте ілюструємо її контекстуальне вживання: *І сказав Творець: – Увага! Відкрій свої очі і вуха! Бач і чуй!* (У. Самчук, «Волинь»). У цьому реченні чітко простежується частиномовне значення процесуальності та синтаксична функція присудка словоформи *бач*, чого не спостерігаємо у наведених вище прикладах.

Подібні процеси міжчастиномовної омонімії відбуваються зі словом *було*. Виступаючи часткою, воно вживається при дієсловах минулого часу для підсилення, а при дієсловах майбутнього і теперішнього для вираження транспозиції грами часу: 1. *Збирались ми на косовицю завжди довго. Вже було сонце зайде, а ми ще збираємось* (О. Довженко, «Зачарована Десна»). 2. [Л у к а ш:] *Ой дячку! Я тут було в драговині загруз; натрапив на вікно, та вже вона порятувала якое* (показує на Мавку) (Леся Українка, «Лісова пісня»). Форма мин. часу середнього роду однини дієслова *бути* трансформується у незмінну, частиномовне значення процесуальності змінюється на модальність. На відміну від частки *було* однозвучний прислівник (вставне слово) на письмі відокремлюється комами. Крім того, його можна замінити синонімами *часом, іноді*: *За ці дні Мина Омелькович навіть погладшав – що то значить опинитись людині в своїй стихії! Раніше, було, ходить, наче охлялий, сірий...* (О. Гончар, «Твоя зоря»). Отже, партикуляція дієслів – це один із шляхів виникнення міжчастиномовних омонімів.

Тракування переходу сполучників і вигуків у частки досить суперечливе. На думку В. Горпинича, «на базі сполучників утворилися частки *і, й та* тощо» [Горпинич 2004: 290]. Вважаємо, що на сучасному рівні розвитку мови не коректно говорити про морфолого-синтаксичний спосіб творення (партикуляцію) сполучників і вигуків, оскільки ці слова дуже давні. Це явище потребує ґрунтовного вивчення. На наш погляд,

доцільно зосередитись на співвіднесеності часток із сполучниками та вигуками, розкрити механізм їх розрізнення на практиці.

Так, слово *a* може бути сполучником, вигуком, часткою, оказіонально – іменником. Сполучник *a* можна замінити словами *але, проте*. Однозвучні вигук і частку не замінимо сполучниками-синонімами. Критерій добору синонімів серед вигуків і часток теж не дієвий у цьому випадку, тому доцільно акцентувати увагу на тих значеннях, які розкриваються у контекстах: 1. – *А се ви, куме Максиме! А де ж ваші діти? Гнат з Олександром неспокійно порушилися на місці* (М. Коцюбинський, «На віру») – виражає здогад, здивування. 2. *Рука Кирила лежала в чужій руці, і дружнє тепло пестило збоку, але він чув якусь нехоть. А! Знову газети... і ті розмови... знов чорний привид, що потребує, як жертви, крові і сил* (М. Коцюбинський, «В дорозі») – виражає незадоволення, досаду. Емоційний заряд цим реченням задають вигуки. Вважаємо, що інтер'єктиви мають елемент денотативного значення. Коли ж слово *a* уживається на початку речення, не виражаючи емоцій і волевиявлень, то виступає спонукальною часткою: [М а т и Л у к а ш е в а:] *Лукашу, гов! А де ти?* (Леся Українка, «Лісова пісня»). Крім того, це слово може бути питальною часткою: – *Почастуєш? А?* – *засміялась Софійка* (В. Винниченко, «Голота»).

Подібні процеси міжчастиномовної омонімії спостерігаємо на прикладі слова *але*. Найчастіше воно є сполучником, що виражає протиставний зв'язок між сурядними реченнями або однорідними членами речення, тоді визначення частиномовної належності цього слова не викликає труднощів, достатньо дібрати сполучники-синоніми *та, проте, однак*: *Живе душа обвітрена моя, як подорожній на просторій площі. Я вже давно дорослий. Але я – дитя, яке дитям не побуло ще* (В. Коротич, «Ластівки»). Розмежування вигука *але* і однозвучної частки потребує вдумливого осмислення речень, тут важливу роль відіграють ознаки, за якими вони протиставляються. Якщо *але* можна замінити близькими за значенням частками, то воно теж виступає часткою: 1. – *Децю я розкажу по пам'яті... Але дивіться, хлопці, аби ніде нікому!.. Бо вам це гірше буде. Мені вже й так, як кажуть, по саму зав'язку...* (Вас. Шевчук, «Терновий світ») (*але = оце, ото*). 2. – *Чули, дівчата, наша панна відається? Там такий гарний панич сватає, хоч води напийся: чорнявий-чорнявий, а очима так і грає... Я бачила, як приїздив, ось вже буде день зо три... – Але відається? Забожись, Одарко!* (М. Коцюбинський, «Хо») (*але = хіба, невже*). Якщо *але* входить до словосполуки *оце але*, то виражає іронію і виступає вигуком: 1. *Оце але!* – *каже хлопець. – Мали що сказати...А чи ж то я який дурень у церкві свитати* (С. Руданський, «Чи голосна церква?»). 2. *Оце але!* *Люди сміятимуться! Адже кожне знає, що не любощі їм у голові, що не пусте що зводить їх докупи, а неминуча потреба* (М. Коцюбинський, «На віру»). У контексті це слово набуває частиномовного значення інтер'єктивності.

Отже, явище партикуляції характерне для граматичної системи української мови. Воно викликане внутрішніми законами розвитку мови і потребами мовців увиразнити комунікативний акт. Механізм переходу різних частин мови у частки регулюється різними чинниками, а сам факт транспозиції можна виявити за допомогою низки критеріїв, серед яких домінуватимуть такі: підбір синонімів, нівеляція синтаксичної ролі, для самостійних частин мови, які вступають у процеси партикуляції, – зміни на морфологічному рівні. Партикуляція як один із шляхів виникнення міжчастиномовних омонімів – цікаве лінгвістичне явище, бо демонструє закономірні та стихійні процеси розвитку морфологічної системи української мови, показує широкі можливості реалізації словесних знаків у контексті.

Література

- Блох 2000: Блох, М. Я. Теоретическая грамматика английского языка [Текст] / М.Я. Блох. – М.: Высшая школа, 2000. – 381 с.
- Борисенко 2007: Борисенко, Н. С. Проблема граматичної омонімії в сучасному мовознавстві [Текст] / Н. С. Борисенко // Науковий вісник Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. – Вип. 4. – 2007. – С. 7-10. – Бібліогр.: с. 10.
- Вихованець, Городенська 2004: Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Р. Вихованець (ред.). – К.: Пульсари, 2004. – 398 с. – (Академічна граматики української мови). – Бібліогр.: с. 391-398. – 2000 пр. – ISBN 966-7671-60-7.
- Ганшина 1954: Ганшина, М. А. English Grammar [Текст] / М. А. Ганшина. – М.: Издательство литературы по иностранным языкам, 1954. – 472 с.
- Горпинич 2004: Горпинич, В. О. Морфологія української мови [Текст] / В. О. Горпинич. – К.: Академія, 2004. – 336 с. – ISBN 966-580-179-1.
- Данилюк 2006: Данилюк, І. Г. Синкретизм у системі частин мови [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
- Демська 1996: Демська, О. М. Лексична та лексико-граматична омонімія сучасної української мови [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 1996. – 22 с.
- Іванова 1981: Иванова, И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка [Текст] / И. П. Иванова. – М.: Высшая школа, 1981. – 285 с.
- Кіцила 2000: Кіцила, Л. Деякі теоретичні проблеми дослідження омонімії в слов'янському мовознавстві [Текст] / Л. Кіцила // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 159-166.

- Ковалик 2007: Ковалик, І. І. Вчення про словотвір // Вчення про словотвір. Вибрані праці [Текст] / І. І. Ковалик. – Івано-Франківськ-Львів: Місто НВ, 2007. – 404 с. – ISBN 978-966-428-037-4.
- Кочерган 1981: Кочерган, М. П. Лексическая сочетаемость омонимов и лингвистический статус омонимии [Текст] / М. П. Кочерган // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1981. – № 5. – С. 47-55. – Библиогр.: с. 55.
- Кушлик 2000: Кушлик, О. П. Омонімія незмінних класів слів [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2000. – 20 с.
- Леденёв 1973: Леденёв, Ю. И. Состав и функциональные особенности класса неполнозначных слов в современном русском литературном языке [Текст]: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1973. – С. 32-34.
- Малаховский 1990: Малаховский, Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии [Текст] / Л. В. Малаховский. – Ленинград: Наука, 1990. – 239 с. – ISBN 5-02-028001-1.
- Маулер 1979: Маулер, Ф. И. Грамматическая омонимия в английском языке [Текст] / Ф. И. Маулер. – Орджоникидзе, 1979. – 91 с.
- Мукан 1970: Мукан, Г. М. Багатозначність і омонімія [Текст] / Г. М. Мукан // Укр. мова і л-ра в школі. – 1970. – № 8. – С. 30-36. – Бібліогр.: с. 36.
- Муравицька 1975: Муравицька, М. П. Психолінгвістичний аналіз лексичної омонімії [Текст] / М. П. Муравицька // Мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 59-68. – Бібліогр.: с. 68.
- Полюга 1985: Полюга, Л. М. Омонімія і багатозначність слова [Текст] / Л. М. Полюга // Укр. мова і л-ра в школі. – 1985. – № 7. – С. 40-45. – Бібліогр.: с. 45.
- Українська 2000: Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – 750 с. – ISBN 966-7492-07-9.
- ССУМ: Словник синонімів української мови: В 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С.І. Головащук та інші. – К.: Наукова думка, 1999-2000. – ISBN 966-00-0421-4.
- СУМ: Словник української мови. – Т. I-XI. – К.: Наукова думка, 1970-1981.
- Шипнівська 2007: Шипнівська, О. О. Структурно-семантичні та функціональні характеристики міжчастиномовної морфологічної омонімії сучасної української мови [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2007. – 22 с.
- Чапля 1960: Чапля, І. К. Прислівники в українській мові [Текст] / І. К. Чапля. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 123 с.
- Чернявский 1967: Чернявский В. С., Лахути Д. Г., Лескис Г. А. Об автоматической индексации омонимов // Труды III Всес. конф. по информационно-поисковым системам. – М., 1967. – Т. 1. – С. 106-110.
- Alexander 2004: Alexander, L. C. Longman English Grammar [Text] / L. C. Alexander. – Longman, 2004. – 374 p.
- Baldinger 1957: Baldinger, K. Die Semasiologie: Versuch eines bberblicks [Text] / K. Baldinger. – Berlin, 1957. – 120 S.
- Beaumont 2000: Beaumont, D. English Grammar [Text] / D. Beaumont. – К.: Методика, 2000. – 352 с.
- Eastwood 2002: Eastwood, J. Oxford Practice Grammar [Text] / J. Eastwood. – Oxford University Press, 2002. – 432 P.
- Paul 1982: Paul, P. Homonyms, Semantic Divergence and Valency [Text] / P. Paul // Lingua. – 1982. – Vol. 58. – № 3-4. – P. 291- 307.

Рассмотрены явления межчастиречной омонимии в теоретическом, практическом, методическом аспектах, описан механизм образования таких языковых единиц, которые возникли в результате партикуляции, проанализирован переход наречий, местоимений, глаголов в частицы, прослежена соотносительность частиц с союзами и междометиями, приведены критерии их розграничения на практике.

Ключевые слова: межчастиречная омонимия, морфолого-синтаксический способ словообразования, конверсия, частицы.

The phenomena of lexically-grammatical homonymy are described in its theoretical, practical and methodical aspects. We also studied the mechanism through which the language units which appear as a result of particulation are formed. We analyzed how adverbs, pronouns and verbs change their part of speech and become particles. It was investigated how particles interact with conjunctions and interjections. Moreover, we suggested the criteria by which they may be distinguished in practice.

Keywords: lexically-grammatical homonymy, morphological-syntactic way of wordbuilding, conversion, particulation, particle.

Надійшла до редакції 28 вересня 2010 року.